

MAKTAB VA UNIVERSITETLARDA ZO‘RAVONLIKKA QARSHI KURASH MEXANIZMLARI: TAJRIBA VA TAKLIFLAR

Abdujalilov Bekzod

Guliston davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Tel: +998504440244 abdujalilovb483@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18779844>

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab va universitetlarda uchraydigan zo‘ravonlik holatlarining ijtimoiy-psixologik va institutsional sabablari tahlil qilingan. Shuningdek, milliy va xorijiy tajribalar asosida ta‘lim muassasalarida zo‘ravonlikka qarshi kurashish mexanizmlari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari asosida profilaktik chora-tadbirlar, institutsional hamkorlik modellari hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, maktab muhiti, universitet, profilaktika, ijtimoiy nazorat, ta‘lim siyosati.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические и институциональные причины случаев насилия, встречающихся в школах и университетах. Также на основе национального и зарубежного опыта изучаются механизмы противодействия насилию в образовательных учреждениях. По результатам исследования разработаны профилактические меры, модели институционального сотрудничества и практические рекомендации.

Ключевые слова: насилие, школьная среда, университет, профилактика, социальный контроль, образовательная политика.

Abstract. This article analyzes the socio-psychological and institutional causes of violence occurring in schools and universities. In addition, mechanisms for combating violence in educational institutions are examined based on national and international experiences. Based on the research findings, preventive measures, models of institutional cooperation, and practical recommendations have been developed.

Keywords: violence, school environment, university, prevention, social control, education policy.

Kirish. So‘nggi yillarda yoshlar o‘rtasida zo‘ravonlik holatlarining ortib borishi jamiyatda jiddiy ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, maktab va universitet muhitida sodir bo‘layotgan jismoniy, psixologik va kiberzo‘ravonlik holatlari ta‘lim sifatiga, yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga va ijtimoiylashuv jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda¹.

Ta‘lim muassasalari nafaqat bilim berish, balki shaxsni ijtimoiy qadriyatlar asosida tarbiyalash vazifasini ham bajaradi. Shu bois, zo‘ravonlikka qarshi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish va joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Zo‘ravonlik muammosi ko‘plab olimlar tomonidan turli fanlar doirasida o‘rganilgan. Sotsiologiya, pedagogika va psixologiya fanlarida zo‘ravonlik ijtimoiy muhit mahsuli sifatida talqin qilinadi. A. Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida zo‘ravonlik xatti-harakatlari kuzatuv va taqlid orqali shakllanishini ta‘kidlaydi². Unga ko‘ra, ta‘lim muassasasidagi salbiy muhit zo‘ravonlikning kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

¹ World Health Organization. Violence prevention in schools. Geneva, 2020.

² Bandura A. Social Learning Theory. – New York: Prentice Hall, 1977.

T.Hirschning ijtimoiy nazorat nazariyasida shaxsning jamiyat bilan ijtimoiy bog'liqligi zaiflashgan sari deviant xulq, jumladan zo'ravonlikka moyillik ortishi qayd etiladi. Bu nazariya maktab va universitetlarda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash orqali zo'ravonlikni kamaytirish mumkinligini asoslaydi³. Jumladan, T. Hirshi tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy nazorat nazariyasiga ko'ra, shaxsning jamiyat bilan bog'lanish darajasi qanchalik kuchli bo'lsa, deviant xulq-atvor, jumladan zo'ravonlikka moyillik shunchalik kamayadi⁴. O.Olweus maktablarda bulling (tahqirlash va ta'qib qilish)ni profilaktika qilish bo'yicha kompleks dasturlarni taklif etgan⁵. Uning tadqiqotlariga ko'ra, pedagoglar, ota-onalar va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik zo'ravonlikni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham yoshlar muammolari, ijtimoiy xavf omillari va profilaktika masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlar mavjud⁶. Biroq, maktab va universitetlar kesimida kompleks mexanizmlarni tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda. Xalqaro tadqiqotlarda (YUNESKO, WHO, UNICEF) ta'lim muassasalarida zo'ravonlikning oldini olishda institutsional yondashuv, ya'ni ma'muriyat, o'qituvchi, talaba va ota-onalar hamkorligi muhim omil sifatida ko'rsatiladi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar esa yoshlar muhitida zo'ravonlikning asosiy sabablarini oilaviy muammolar, ijtimoiy nazoratning sustligi va psixologik xizmatlarning yetarli emasligi bilan bog'laydilar. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlikka qarshi samarali kurash kompleks, tizimli va ko'p darajali mexanizmlarni joriy etishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Kontent-tahlil – ilmiy manbalar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni o'rganish;
- Taqqoslovchi tahlil – milliy va xorijiy tajribani solishtirish;
- Sotsiologik tahlil – yoshlar o'rtasida zo'ravonlik sabablarini umumlashtirish;
- Tizimli yondashuv – ta'lim muassasalarida zo'ravonlikka qarshi kurash mexanizmlarini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish⁷.

Mazkur maqolada sifat va tahliliy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Jumladan:

- Nazariy tahlil metodi – zo'ravonlikka oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro va milliy hujjatlarni o'rganish uchun;
- Taqqoslash metodi – xorijiy va milliy tajribalarni solishtirish orqali samarali mexanizmlarni aniqlash uchun;
- Tizimli yondashuv – maktab va universitetlarda zo'ravonlikka qarshi kurashni yagona ijtimoiy tizim sifatida tahlil qilish uchun;
- Umumlashtirish metodi – olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqish uchun qo'llanildi.

Tadqiqot davomida mavjud statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ijtimoiy ish va pedagogika sohasidagi ilmiy manbalardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Maktablarda zo'ravonlikka qarshi mexanizmlar:

Maktab muhitida zo'ravonlik ko'pincha psixologik bosim, tahqirlash va jismoniy tajovuz shaklida namoyon bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, quyidagi mexanizmlar samarali hisoblanadi:

³ Hirschi T. Causes of Delinquency. – Berkeley: University of California Press, 1969.

⁴ Hirschi T. Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press, 1969.

⁵ Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford, 1993.

⁶ Abdurasulov Q. Yoshlar o'rtasida ijtimoiy muammolar. – Toshkent, 2019.

⁷ YUNESKO. School Violence and Bullying: Global Status Report. – Paris, 2020.

- maktab psixologi va ijtimoiy pedagog faoliyatini kuchaytirish;
- erta profilaktika va diagnostika ishlari;
- ota-onalar bilan tizimli hamkorlik;
- “ishonch qutisi” va murojaat kanallarini joriy etish⁸.

Universitetlarda zo‘ravonlikka qarshi mexanizmlar

Oliy ta’lim muassasalarida zo‘ravonlik ko‘proq psixologik va kiberzo‘ravonlik shaklida uchraydi. Samarali choralar qatoriga quyidagilar kiradi:

- talabalar uchun etika kodekslarini ishlab chiqish;
- konfliktologiya va stress-menejment bo‘yicha treninglar;
- talabalar ittifoqlari va maslahat markazlarini faollashtirish;
- raqamli muhitda xavfsizlikni ta’minlash.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktab va universitetlarda zo‘ravonlik quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo‘ladi: jismoniy zo‘ravonlik, psixologik bosim, kamsitish, bulling va kiberbulling. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi kiberzo‘ravonlik holatlarining oshishiga sabab bo‘lmoqda⁹.

Xorijiy tajribada zo‘ravonlikka qarshi kurashda quyidagi mexanizmlar samarali deb topilgan:

- erta profilaktika dasturlari;
- psixologik xizmatlarning faoliyati;
- konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etish bo‘yicha treninglar;
- talaba va o‘quvchilarning o‘zini o‘zi boshqarish institutlari.

Milliy tajribada esa huquqiy mexanizmlar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va ichki tartib-qoidalar muhim rol o‘ynaydi. Biroq, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ko‘pincha zo‘ravonlik holatlari bilan ishlashda faqat ma’muriy choralar qo‘llanilib, profilaktik va psixologik yondashuvlar yetarli darajada amalga oshirilmayapti. Natijada, zo‘ravonlikka qarshi kurashda integratsiyalashgan mexanizmlarni joriy etish zarurati mavjudligi aniqlandi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktab va universitetlarda zo‘ravonlikka qarshi kurashish faqat jazolovchi choralar bilan cheklanmasligi lozim¹⁰. Kompleks yondashuv, profilaktika, tarbiya va institutsional hamkorlik asosiy omil hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, maktab va universitetlarda zo‘ravonlikka qarshi kurash ijtimoiy xavfsizlikni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Zo‘ravonlikning oldini olishda faqat jazolash emas, balki tarbiyaviy, psixologik va ijtimoiy mexanizmlar ustuvor bo‘lishi lozim.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikka qarshi maxsus profilaktika dasturlarini joriy etish;
2. Ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikka qarshi milliy dastur ishlab chiqish;
3. Pedagog va professor-o‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini joriy etish;
4. O‘qituvchi va talabalarda zo‘ravonliksiz muloqot madaniyatini shakllantirish;
5. Psixolog va ijtimoiy pedagoglar faoliyatini kuchaytirish;
6. Yoshlarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan treninglarni ko‘paytirish;
7. Ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash;

⁸ O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

⁹ UNICEF. Violence Against Children in Educational Settings. – New York, 2019.

¹⁰ Karimova G. Yoshlar muhitida zo‘ravonlik muammolari. – Toshkent, 2021.

8. Kiberzo‘ravnlikka qarshi axborot savodxonligini oshirish.
9. Oila–ta‘lim muassasasi–jamoatchilik hamkorligini kuchaytirish.
Mazkur takliflar amalga oshirilsa, ta‘lim muassasalarida sog‘lom, xavfsiz va do‘stona muhitni shakllantirishga erishiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. World Health Organization. Violence prevention in schools. Geneva, 2020.
2. Hirschi T. Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press, 1969.
3. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford, 1993.
4. Abdurasulov Q. Yoshlar o‘rtasida ijtimoiy muammolar. – Toshkent, 2019.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: Prentice Hall, 1977.
7. Hirschi T. Causes of Delinquency. – Berkeley: University of California Press, 1969.
8. YUNESKO. School Violence and Bullying: Global Status Report. – Paris, 2020.
9. UNICEF. Violence Against Children in Educational Settings. – New York, 2019.
10. WHO. Preventing Violence Through Schools. – Geneva, 2018.
11. Karimova G. Yoshlar muhitida zo‘ravnlik muammolari. – Toshkent, 2021.